
УДК 130.2:141.319.8

Артеменко А. П., Артеменко Я. І.

КОНЦЕПТ «ОБ'ЄКТНІСТЬ»: ФІЛОСОФСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОНЯТТЯ СОЦІАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ

Стаття присвячена філософському аналізу поняття «об'єктність», яке запропонували автори акторно-мережевої теорії (ANT). Автори досліджують зв'язок поняття «об'єктність» із поняттями онтологічної системи М. Гайдеггера. Доводиться можливість застосування цього поняття у сфері соціальної філософії та філософської антропології.

Ключові слова: об'єкт, топос, акторно-мережева теорія, онтологія.

Статья посвящена философскому анализу понятия «объектность», которое было предложено авторами акторно-сетевой теории (ANT). Авторы исследуют связь понятия «объектность» с понятиями онтологической системы М. Хайдеггера. Доказывается возможность применения этого понятия в сфере социальной философии и философской антропологии.

Ключевые слова: объект, топос, акторно-сетевая теория, онтология.

Article is dedicated to the philosophical analysis of concepts of object, which has been proposed by the authors of Actor-Network Theory (ANT). The authors explore the relationship of the concept "objectivity" with Heidegger's ontological concepts. Prove the possibility of the application of this concept in the field of social philosophy and philosophical anthropology.

The keywords: object, topos, Actor-network theory, ontology.

Ідея об'єктності перетворилась на підґрунтя соціологічної топології, для якої функціональні зв'язки в суспільстві постають у вигляді об'єктцентричних відносин, що створюють мережу просторового, функціонального й знакового існування речей. Речі набули значення соціальних акторів, що визначають функціональні можливості людей. Соціологічні концепції І. Гофмана, Р. Харре, П. Бурдьє, Б. Латура, Дж. Ло, які з'явилися наприкінці минулого століття, продемонстрували спробу реалізації нових підходів до аналізу соціального простору, виявлення нових форм організації суспільного життя та факторів впливу на організацію структури й діяльності спільнот. Але, за великим рахунком, ці теоретичні побудови були зосереджені на проблемі виокремлення та опису соціального об'єкта, тобто утворення, що організує соціальний простір і його функціональні зв'язки. Тому в умовах суттєвих змін понятійного апарату соціальної теорії й філософії виникає актуальне завдання з'ясувати походження та вміст нової термінології опису соціальної реальності.

Ідея об'єктності зосереджує нашу увагу на впливі та взаємообумовленості речового оточення і людини. Введення конструкта «об'єктність» у систему соціально-філософського аналізу суспільства дозволяє, по-перше, розглянути систему об'єкт-суб'єктних відносин як полікомпонентну цілісність з гетерогенним

характером взаємин та, по-друге, переосмислити ідею розпорошення суб'єкта, що активно розроблялася в постструктуралістській традиції. Але головним завданням цієї статті є розкрити зміст поняття «об'єктність», яке недавно ввійшло в науковий обіг.

Концепт «об'єктність» розроблено в межах акторно-мережевої теорії і застосовується у сфері соціальної теорії для виокремлення й аналізу соціальних об'єктів. Сама акторно-мережева теорія виникла в 90-х роках XX століття в межах соціології науки і техніки та була представлена в роботах Б. Латура, Дж. Ло і М. Каллон. Але до сьогодні потенціал методологічних знахідок, зроблених розробниками акторно-мережевої концепції суспільства, ще не набув належного теоретичного узагальнення ні в межах соціальної філософії, ні в царині філософської антропології. В українській дослідницькій літературі до вирішення цієї проблеми звернулись лише в останні два роки [1; 5].

Одна з головних тез акторно-мережевої теорії — будь-який об'єкт, що виникає, має власний об'єм, просторове місце і впливає на просторові відносини. Новація цієї теоретичної пропозиції — в трьох засновках:

- по-перше, соціальний об'єкт повинен мати предметний, речовий «субстрат»;
- по-друге, соціальний об'єкт організує фізичний і функціональний простір навколо себе;
- по-третє, об'єкт має складну структуру й залишається цілісним, поки не змінюються зовнішні і внутрішні зв'язки його складових.

Відповідно до першого пункту, слід зазначити, що матеріальна річ перетворюється для соціальної теорії на «якір» суспільної взаємодії і соціального об'єкта. Приймаючи цей підхід, ми стверджуємо, що організація певних соціальних взаємин можлива лише за умов наявності матеріального об'єкта, речі, яка стає інструментом, що уможливорює такого роду взаємодії. Якщо для М. Гайдеггера річ виконує роль «речі для чогось» в значенні інструмента та об'єкта пізнання, то для І. Гофмана, Б. Латура, Дж. Ло вона стає приладдям, яке опосередковує соціальні акти і забезпечує цілісність та послідовність соціальної взаємодії, що набуває наочності як фізичний рух матеріальних речей. «Незалежно від того, — пише І. Гофман, — говоримо ми про гру в карти чи про взаємодію під час хірургічної операції, мова йде про використання певного реквізиту, який має власну історію у „великому” суспільстві» [2, с. 56]. Тобто просторове і матеріальне місце соціальної взаємодії позначається звичайними предметами, що використовуються як знаряддя для здійснення соціального акту і як фон та фізичні умови середовища існування діячів.

Таке «повернення до матеріальності» у М. Кастельса і П. Бурдьє перетворюється на переконання, що можливість здійснювати соціальні акти в сучасному суспільстві забезпечується фізичною доступністю до електронних засобів комунікації. Вони не тільки стають знаряддям для здійснення взаємодії, але й фізично утворюють середовище існування соціальних діячів.

Традиція «пояснення соціального соціальним» трактувала виникнення речі й

функціональних зв'язків суспільною потребою, але відхід від цієї традиції спонукав до пошуку «фізичних підстав» структури і «роботи» соціуму, їх «матеріалізації». К. Кнорр-Цетіна розробила концепцію об'єкт-центричної соціальності, яка пов'язана із залежністю від об'єктно-речового оточення. Визначаючи поняття «об'єкт», дослідниця використовує дефініцію Г. Зіммеля, яку він запропонував для поняття «товари»: «Речі, що чинять спротив нашому бажанню володіти ними» [3, с. 283]. Залежність від речей і технічна потреба в речах під час виконання соціальних функцій змушують вводити речі в склад соціальності одночасно і як актанта, і як актора. Тобто якщо ми спробуємо дати визначення поняттю «об'єкт» у контексті акторно-мережевої теорії, то на елементарному рівні це *речі, що використовуються в практичній діяльності людини і застосування якої фізично й функціонально організує соціальний простір*. Таким чином, соціальний топос людини (фізичний і функціональний) визначається об'єктним оточенням, яке може бути зведене до предметно-речового та технологічного рівнів. Навіть процес самоідентифікації, з точки зору об'єктцентричної концепції, проходить стадію уречевлення в умовах ринку праці, коли працівник висуває себе як товар. У дослідженні «Соціальність і об'єкти» К. Кнорр-Цетіна переплітає проблеми ідентичності та індивідуалізації з «об'єктуалізацією — з усе більшою орієнтацією на об'єкти як джерела набуття свого Я, близькості, сучасної суб'єктності та соціальної інтеграції» [3, с. 279]. Об'єкти виконують роль фокусування та інтеграції в соціально важливих режимах життя сучасного суспільства, яке орієнтовано на здобуття нових знань і технологій. Тобто об'єкти виконують роль активного середовища, що формує критерії для самоідентифікації соціального діяча. Крім того, об'єктне середовище стає запорукою емоційного комфорту, сфери самореалізації, ментальної конструкції, яка сприяє освоєнню світу (у гайдеггерівському розумінні слова).

Висновки К. Кнорр-Цетіної привертають увагу штучним обмеженням, бажанням залишитись у рамках соціальної теорії і не виходити на рівень філософського узагальнення, хоча її відсилки до методології М. Гайдеггера спонукають до цього кроку. Дослідниця наполягає на тому, що різниця між об'єктами пізнання та інструментами висвітлена в гайдеггерівському аналізі речі й пристрою. Характерна властивість пристрою не тільки в готовності до використання, але й прозорості [3, с. 281]. При цьому К. Кнорр-Цетіна посиляється на роботу М. Гайдеггера «Буття і час», де ця проблема подана в іншому ракурсі за допомогою конструкцій «не-по-собі», «турбота», «світовість», категорій «онтичне» та «онтологічне». Інструментальність речі у М. Гайдеггера не обмежується такою спрощеною функціональною інтерпретацією речі. Річ — це «зібрання подійного перебування» предмета, актора, смислів дій. Саме розуміння речі як «подійного перебування» дозволяє побачити її мережеву природу, мінливість сенсів і призначення.

Спрощене «практичне», «соціологічне» розуміння речі, яке ми бачимо в акторно-мережевій теорії, абсолютизує її онтичне значення. За М. Гайдеггером,

«світність» — онтологічне поняття, яке має на увазі структуру конститутивного моменту буття-в-світі, але світ онтологічно не є визначенням сутнього [6, с. 64]. У формуванні позиції К. Кнорр-Цетіної можна застосувати лише ту частину гайдеггерівського підходу до визначення речі, яка підпадає під його дефініцію «світ із титулом регіон», тобто світ *можливих* речей, які *можливі* для певної галузі знань. Тобто річ існує у вигляді її «тематично визначеної» дії, того, що у М. Гайдеггера описане як «практичне використання після теоретичного пояснення». Ми сприймаємо річ у значенні «в чому фактично присутній світ», це рівень доонтологічного екзистенційного значення, на якому окреслюється «публічний» і «свій» світ, те, що М. Гайдеггер визначив у формулі «світ домашнього оточення».

Об'єкти, як їх визначає К. Кнорр-Цетіна, становлять собою *скоріше процеси і проєкції, ніж певні предмети*, а спостереження лише збільшують їхню складність [3, с. 284]. Але така оцінка може бути проясненою, і об'єкти, можливо, набудуть спрощення для розуміння, якщо не формально, а по суті звернутись до гайдеггерівського роз'яснення проблеми речі, що пов'язана з ідеєю убудованості в оточення. Феноменологічно дотематичне сутнє є доступним за умови потрапляння до сфери турботи (у термінології М. Гайдеггера) чи «структури бажаного» (у лаканівській системі, якій надає перевагу К. Кнорр-Цетіна). Річ прояснюється за умов розуміння її практичності та необхідності або змісту бажання як відбиття недостатчі. Плутаність і складність речі, за М. Гайдеггером, викликана не повсякденною присутністю і використанням, а «плутаниною тенденцій тлумачення» [6, с. 64], тобто теоретичного (чи «експертного» у термінології К. Кнорр-Цетіної) пояснення «з чого» і «для чого». Саме тому об'єкти і перетворюються скоріше на процеси і проєкції, ніж на окремі предмети. В межах об'єктцентричної концепції вони є не частиною, а структурувальною, наочною силою, що виявляє підручний простір і публічний світ.

Поняття **«об'єктності»** за загальними ознаками і сферою застосування викликає порівняння з поняттям **«світність»** М. Гайдеггера. Світність подається як онтологічне поняття і передбачає структуру конститутивного моменту буття-в-світі, яке в гайдеггерівській системі розкривається як «екзистенційне визначення присутності» [6, с. 64]. Тобто «світність» створюється в межах аналітики присутності й демонструє різні значення феноменів і їхній взаємний зв'язок. Світність може бути модифікована в структурне ціле як окремих світів (чи регіонів у значенні, що було зазначено раніше), так і світовості в цілому [6, с. 65]. **Об'єктність, так само як і світність, означає фіксування ситуації «в чому існує», приналежності до світу, але наголос переноситься на аспект залучення до взаємозв'язків об'єктів, мережі взаємин.**

Фактично в акторно-мережевій теорії відбивається намагання віднайти феноменологічну опору для пояснення природи соціального буття на рівні соціологічної теорії. Через феномен повсякденності, який майже буквально розуміють дослідники, які працюють в галузі соціології повсякденності, створюється картина навколишнього світу. Але «навколишній» для них

залишається в межах онтичного, предметного наповнення й функціонального використання терміна. В той час як за М. Гайдеггером «оточення» не має такого первинного просторового сенсу [6, с. 66]. Світність (а, як було продемонстровано, у термінології акторно-мережевої теорії це поняття близьке за змістом до поняття «об'єктність») розгортає себе від екзистенційної межі присутності в світі до розкриття світовості взагалі.

Складність визначення об'єкта відображає принципову неможливість виокремити будь-яку річ через її об'єктність, як убудованість в оточення і спрямованість на оточення. Об'єкти становлять собою скоріше процеси і проекції, ніж певні предмети, тому предмети ніколи не проявляються без відсилання до певних засобів або цілей. Те, що пропонує акторно-мережева теорія, фактично виглядає як соціологічна інтерпретація пропедевтичної частини роботи М. Гайдеггера «Буття і час», її підрозділу «Буття убудованого сутнього в навколишньому світі». Одне з головних положень цього підрозділу, що використано як теоретичне підґрунтя робіт Б. Латура, Дж. Ло, К. Кнорр-Цетіної, — річ відсилає до своїх властивостей, що проявляють її в значенні засобу, який неможливо уявити без відсилання до іншої речі. Такий зв'язок відтворено в структурі «від-того-і-для-того-щоб». М. Гайдеггер писав: «Речі ніколи не являють себе спочатку як самі по собі, а потім як сума реалій... „обстановка“, у якій кожна „окрема“ — засіб. До нього завжди вже відкрита певна цілісність засобів» [6, с. 68–69].

Акторно-мережева теорія розуміє річ як гайдеггерівське «підручне», те, на чому тримається повсякденна діяльність. У соціальному значенні річ розуміється як товар, знаряддя праці, щось конкретно виготовлене «підручне», виступає як предмет первинної турботи. Таким чином, це розуміння речі завжди вміщує цілісність відсилань, у якому домінує значення засобу. Саме тому об'єкт може сприйматись тільки як процеси і проекції, множина речей, що з'єднана функціональним змістом.

Те, що для Б. Латура і Дж. Ло постає у вигляді мережевої організації, може бути розглянуте як «модус стурбованості», певна структура, завдяки якій виводиться світ у сприйнятті та функціональному застосуванні. Виходячи з цього, ці автори і пропонують розглянути соціальний об'єкт у ракурсі мережевого підходу, що передбачає одночасне схоплення об'єкта у фізичному, функціональному та знаковому просторі. Таке пояснення більш схоже на опрацювання гайдеггерівської ідеї проявлення світу, виправлення ситуації «незручно», коли підручний світ, «засіб», що завжди є під рукою, опиняється непридатним для використання. Б. Латур так визначив цю ситуацію: «Коли речі дають відсіч». Але в інтерпретації Б. Латура ця складність поєднана з соціоцентричним пояснення матеріального і нематеріального аспектів життя людини і суспільства. «Перша складність, — зазначає дослідник, — у необхідності виходу за межі «соціального», щоб побачити природні матеріали» [4, с. 344]. Тобто для соціологічної теорії це новація епохального масштабу — побачити світ

за межами соціологічних визначень.

Соціоцентрична інтерпретація речі часто «плутається під ногами», домальовуючи об'єкту штучні риси, доповнюючи пустоту відсутності «зручності». Ми намагаємося вбудувати певний об'єкт у систему соціальних зв'язків, наділяючи його значеннями, що мають бути зручними для нашого цілісного сприйняття системи взаємин з оточенням. Саме тому акторно-мережева теорія не тільки намагається «повернутись до речі» в разі структурування в описі соціальних відносин, але й показати спосіб з'єднання соціального в єдиний світ, де речі проявляють підручність (в гайдеггерівському розумінні) суспільних взаємозв'язків.

Акторно-мережева теорія використовує концепт «об'єктність» для пояснення структурної і функціональної системи суспільства. Емпірично світ соціальних взаємин залучає різноманіття об'єктів. Самі по собі об'єкти можуть бути у вигляді простих і складних утворень, але кожен об'єкт — мережева конструкція як за складом, так і за залученням до здійснення його функціонального призначення. Тобто об'єкт утворюється з різноманіття просторових і функціональних з'єднань. Кожен об'єкт пов'язаний системою відносин з оточенням і залишається ним лише за умов збереження цілісності цих своїх зв'язків. Це може бути людина, річ, знаряддя або ціла технологічна система чи державно-правове утворення. За Дж. Ло, *уся система соціальних об'єктів має просторовий характер і підпорядкована принципам математичної топології*, а саме: геометрична фігура може зазнавати деформацій, однак якщо її поверхня не розірвана, то вона залишає цілісність і продовжує існувати як початкова фігура. Екстраполяція цього положення на соціальний об'єкт приводить до такого твердження: соціальний об'єкт залишається незмінним, якщо всі компоненти, які його утворюють, не втрачають свого функціонального зв'язку в межах створеної системи.

Складність системи соціальних об'єктів викликана введенням систем топологій фізичного простору — функціонального і мережевого, а також використанням латурівського концепту «незмінної мобільності». Об'єкт має характеристику «незмінна мобільність», оскільки у фізичному просторі він має рухатись, змінювати своє фізичне положення відносно інших об'єктів, але в системі функціональних зв'язків він мусить залишати своє значення незмінним. Рухливість у фізичному вимірі є гарантією стабільності виконання функціонального призначення об'єкта. Як резюмує з цього приводу Дж. Ло, об'єкти можуть рухатись завдяки своїй топологічній комплексності і приналежності до різних просторів.

Математизована структура пояснень Дж. Ло є своєрідним продовженням схеми онтичного висловлювання про сутнє М. Гайдеггера. Чіткі паралелі між конструкціями «світність» і «об'єктність», розумінням речі як «приладдя», прояву системи зв'язків оточення («відсилення» і «ансамбль відносин»), системи практичного застосування і значущості — усе це дозволяє сприймати акторно-мережеву теорію як соціологічну інтерпретацію онтологічної проблематики

М. Гайдеггера. Відтак проблема топосу та топологічного опису прив'язується до ідеї «убудованості» у світ, «турботи», «відсилання». Фактично мережева конструкція, так само як і ідея просторового структурування соціуму, може бути віднесена до того, що М. Гайдеггер називав «формальною ідеєю світності» [6, с. 82]. Завдяки їй онтологічні висловлювання, що намагаються схопити свій предмет у певних межах між тим, що вже змінилось, і тим, що ще не настало, набувають позитивного змісту. Мережевість, об'єктність, топологічна просторовість — усі ці поняття соціальної теорії виглядають як модифікація феноменального взаємозв'язку, який прояснюється через зручні й наочні форми соціальних структур і функцій.

Таким чином, запропонована акторно-мережевою теорією топологічна конструкція знімає понятійні суперечності багатьох концепцій, що намагаються пояснити зв'язок соціальної динаміки і статичності. Головний методологічний прийом представленої топології полягає у виявленні гомеоморфізму аналізованого об'єкта. Стабільність порядку відносин елементів об'єкта між собою і об'єкта (як цілого) з оточенням — головні характеристики гомеоморфізму. Порушення цієї стабільності приведе до утворення нових форм і у фізичному просторі, і у просторі взаємин. Відтак об'єктність — це структурована і функціонально необхідна взаємодія предметів і акторів, яка має просторово-фізичне, функціональне і мережеве значення. Цей концепт акторно-мережевої теорії напрядує наслідуючи принципіві моменти конструкта «світність» М. Гайдеггера разом із ідеями цілісності світовості, убудованості об'єкта у світ, «відсилання» речі як пристрою прояснення структур світовості.

Література:

1. *Артеменко А. П.* Топологія Я в мережевих структурах соціуму : монографія / А. П. Артеменко. — Х. : Цифрова друкарня №1, 2013. — 344 с.
2. *Гофман И.* Закрепление форм деятельности / И. Гофман // Социология верей : сб. статей / под ред. В. Вахштайна. — М. : Территория будущего, 2006. — С. 54–117.
3. *Кнорр-Цетина К.* Социальность и объекты. Социальные отношения в постсоциальных обществах знания / К. Кнорр-Цетина // Социология верей : сб. статей / под ред. В. Вахштайна. — М. : Территория будущего, 2006. — С. 267–306.
4. *Латур Б.* Когда вещи дают отпор: возможный вклад «исследований науки» в общественные науки / Б. Латур // Социология верей : сб. статей / под ред. В. Вахштайна. — М. : Территория будущего, 2006. — С. 342–365.
5. *Палагута В. И.* Самоидентификация социального субъекта в дискурсивных пространствах / В. И. Палагута. — Днепропетровск : Инновация, 2010. — 440 с.
6. *Хайдеггер М.* Бытие и время / М. Хайдеггер ; [пер. с нем. В. Бибихин]. — М. : Ad Marginem, 1997. — 452 с.